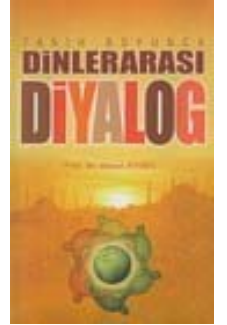

Kitap Tanıtımı ve Tenkitler

Bir İstismarın Anatomisi

Davut Aydüz'ün *Tarih Boyunca Dinler Arası Diyalog*
Kitabı Üzerine Eleştirel bir Analiz

18. ve 19. yüzyıllardaki misyon çalışmalarından beledikleri verimi alamadıklarının farkında olan Protestan Kiliseler yirminci yüzyılın ilk yıllarından itibaren Hıristiyan mesajını daha etkili ve verimli bir şekilde Hıristiyan olmayanlara sunarak onları Hıristiyanlaştırmak amacıyla yeni yöntemler geliştirmek için çeşitli toplantı ve kongreler düzenlemeye başlamışlardır. İşte Hıristiyan olmayanlarla diyalojik ilişki kurma fikri batı dünyasında ilk defa bu toplantılarda ortaya çıkmıştır. Protestan kiliseleri müteakip Roma Katolik Kilisesi de Katolikliği yeni gelişmelere özellikle de moderniteye adapte etmek için 1962-1965 yılları arasında düzenlediği II. Vatikan Konsili'nde kabul ettiği *Nostra Aetate* (Kilisenin Hıristiyan Olmayanlarla İlişkisi Deklarasyonu) adlı dokümanla Hıristiyanları diğer dinsel geleneklerin taraftarlarıyla diyalojik ilişkiye girmeye ve bu şekilde Hıristiyan mesajını onlara daha verimli bir şekilde sunmaya çağırmıştır. Görüldüğü üzere batı kiliselerinde yeni bir misyon yöntemi olarak ortaya atılan; yapılan çalışmalar ve yayımlanan do-

MİLEL VE NİHAL

inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi
yıl 3 sayı 1-2 Aralık 2005 – Haziran 2006

kümanlarla geliştirilen “dinlerarası diyalog” kavramı günümüzde dünya ölçeğinde kullanılan bir kavram haline gelmiştir.

Ülkemizde ise bu kavramın kullanılışı 1970'lere kadar geri gitmesine rağmen özellikle bazı Sivil Toplum örgütlerinin ve dini cemaatlerin çalışmaları sayesinde son 10 yıldır iyice ülke gündemine oturmuş durumdadır. Bu durumdan yararlanmak isteyen bazı kişiler konuyla ilgili ciddi akademik çalışma yapmadan pastadan pay alabilmek veya diyalogun lehinde ya da aleyhinde olanların savunuculuğunu yaparak onları meşrulaştırmak için dinlerarası diyalog adı altında bir takım yayınlar yapmaya başlamıştır. İşte bu tür kitaplardan birisi de kendisi tefsir profesörü olan ve batı Hıristiyan dünyasında yukarıda ifade ettiğimiz gelişmeler neticesinde ortaya çıkan dinlerarası diyalog olgusu konusunda yeterince bilgi sahibi olmadığı -aşağıda göreceğimiz gibi- aşikâr olan Davut Aydın'ın *Tarih Boyunca Dinlerarası Diyalog* kitabıdır. Bu yazıda adı geçen kitabın eleştirel bir analizini yapmaya çalışacağız. Bunu, (1) Dinlerarası diyalog konusunda konu hakkında yeterli alt yapısı olmayanların değil, konunun asıl uzmanlarının görüşlerinin dikkate alınmasına yardımcı olmak ve (2) dinlerarası diyalog konusuna çalışmalar yapmış araştırmacılarının emeklerinin çalınmasının önüne geçmek için yapmayı gerekli gördük.

Amacımızı bu şekilde ifade ettikten sonra şimdi de kitabın anatomisini okuyucunun gözleri önüne sermek istiyoruz. Bunu nasıl yapacağımızı doğrusu tam olarak bilmiyoruz. Çünkü elimizde bir akademisyen tarafından kaleme alınmış olmasına rağmen, plan ve metodolojiden kaynak kullanma ve kullanılan kaynakların referans olarak gösterilmesine kadar akademik ölçütlere riayet etmeyerek hazırlanmış bir kitap var. Ancak yine de her şeye rağmen akademik bir anlayışla olabildiğince nesnel bir şekilde kitabı okuyucuya tanıtmaya çalışacağız. Bu çerçevede ilk önce kitabı metodolojik açıdan ele alıp inceleyeceğiz. İkinci olarak ise bu kitabın aslında yazarın kendi eseri değil, yukarıda ifade ettiğimiz üzere başka eserlerden

kes-yapıştır yöntemiyle emeğe saygı ilkesi bir kenara itilerek hazırlanmış bir eser olduğunu okuyucuya göstermeye çalışacağız.

Tefsir profesörü Davut Aydın tarafından kaleme alınan bu eser giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde yazar diyalogun ne olduğu ve ne gibi faydaları olduğu gibi konuları işlemektedir. Yazar, birinci bölümde Kur'an'ı Kerim ve Hz. Peygamberin uygulamalarında dinlerarası diyalog konusunu; ikinci bölümde İslam Tarihinde yaşanan dinlerarası diyalog örneklerini; üçüncü bölümde günümüzde dinlerarası diyalog çalışmalarını ve dördüncü ve son bölümde de dinlerarası diyalogun tarihi ve şartlarını inceleme konusu yapmaktadır. Burada bölümleri tek tek incelemeyen eser hakkında genel bir değerlendirme yapmaya çalışacağız. Çünkü aşağıda göreceğimiz gibi eser bir araştırma ürünü değil de konu hakkında araştırma yapanların eserlerinden doğrudan ve dolaylı nakillerle oluşturulmuş bir derleme niteliği arz ettiği için eserde yer alan fikirler de yazara ait değildir. Bu nedenle bu eleştirel analizde eserde yer alan fikirler detaylı olarak değerlendirmeye tabi tutulmayacaktır.

Yazar, eserinin giriş kısmında dinlerarası diyalogun tanımını yapmaya, ne olup olmadığını ortaya koymaya çalıştıktan sonra zararları olup olmadığını sorgulamaksızın *apriori* olarak maddeler halinde Bekir Karlığa'nın 11. dipnotunda atıfta bulunduğu eserinden nakletmektedir. Bu bölümde dikkati çeken en önemli nokta yazarın s.20'de "diyalog, tarafların 'doğruluğu' ve 'hakkı' temaları üzerine değil, karşılıklı olarak 'bilme', 'tanıma' ve 'anlama' temelleri üzerine oturmalıdır" cümlesidir. Bu cümlenin ve onun devamında diyalogun mahiyetiyle ilgili diğer cümlelerin dikkatimizi çekmesinin temel nedeni, yazarın Hz. Peygamberin Müslüman olmayanlara yönelik tavır ve tutumunu dinlerarası diyalog kapsamında değerlendirerek peygamberin Ebû Cehil gibi azılı din düşmanlarıyla bile diyalog yaptığını ve muhatap kabul ettiğini (s.71) iddia etmesidir. Bu noktada şu soruyu sormak istiyorum: Acaba Hz. Peygamber yukarıda yazarın ifade ettiği üzere kendi mesajının doğruluğu, haklı-

lığı üzerinde durmadan sadece ötekini tanıyıp bilme ve anlamak için mi onlarla ilişkiye girmiştir? Bu soruya verilecek yanı elbette ki hayır olacaktır. O zaman peygamber yazarın yukarıda tanımladığı dolayısıyla da günümüzde kullanılan anlamda muhataplarıyla diyalog ilişkisi içinde olmamıştır. Peki böyle bir yanlışa niçin düşülmektedir? Haddi zatında bu tür yanlışı sadece Davut Aydüz değil, İslam dini konusundaki yetkinliği herkesçe kabul edilen ve bu konusundaki bilgisinden dolayı haklı olarak herkesin takdirini kazanan Hayrettin Karaman¹ da yapmaktadır. Bizim kanaatimize göre bu hatanın temel nedeni günümüzde dinlerarası diyalog kavramını dillendirilenlerin bu kavramdan ne kastettiklerinden bîhaber olmasıdır. Bilindiği üzere günümüzde kullanılan dinlerarası diyalog, Aydüz'ün de kitabında tanımladığı gibi ötekini tanıyıp bilme, onu dinleme, anlama, ondan öğrenme ve ona bir şeyler öğretme eylemidir. Peygamberin bu anlamda muhataplarıyla diyaloga girdiğini söylemek herhalde safdillilik olur. Peki sayın Aydüz, Peygamberin Müşriklere ve Ehl-i Kitaba yönelik tavır ve tutumunu nasıl dinlerarası diyalog kapsamında değerlendiriyor. Kanaatimize göre burada Aydüz, diyalog konusundaki bilgisizliğinin kurbanı oluyor. Eğer diyalog, sahip olduğu mesajı yani Kur'an'ın mesajını diğer insanlara sunarak onları İslam'a kazandırmak yani tebliğ için onlarla en iyi bir şekilde ilişki kurmak olarak algılanıyorsa bu anlamda peygamber herkesle diyalojik ilişki içinde olmuştur. Ancak Aydüz'ün de tanımladığı ve yukarıda ifade ettiğimiz üzere diyalog, kendi doğruluğu ve haklılığından bahsetmeksizin ötekini tanıma, bilme ve anlama ise peygamber bu anlamda hiç kimseyle diyalojik ilişkiye girmemiştir.

Sayın Aydüz, sadece Hz. Peygamberi dinlerarası diyalog modeli olarak göstermekle kalmıyor s.54'de Kur'an'ın Müslümanlara diğer din mensuplarıyla diyaloga girmeyi emrettiğini söylüyor. Doğ-

¹ Bkz., Hayrettin Karaman, *Dinlerarası Diyalog Nedir?*, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2005.

rusu bu ifade de bize oldukça tuhaf bir o kadar da düşündürücü gelmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sayın yazarın kastettiği anlamda ne Hz. Peygamber ne de Kur'an Müslümanlara diyalog emretmektedir. Çünkü yazar s.27'de diyalogun davet/tebliğin yolu olamayacağını ifade etmekte ve diğer din mensuplarıyla diyaloga girecek Müslümanlardan onları incitecek konulara girmemelerini talep etmektedir.

Şimdi soruyoruz Kur'an, bu anlamda mı bizlere diğer din mensuplarıyla diyaloga girmeyi emretmektedir. Yoksa toplumumuzda yaşayan diğer din mensuplarıyla iyi geçinme, hâkimiyetimiz altında yaşayanlara karşı adaletli olma ve bizimle tartışmaya girenlerle bağırarak-çağırarak değil de yumuşak bir üslupla tartışmaya mı çağırmaktadır. Kısaca Kur'an da tıpkı onun uygulayıcısı olan Hz. Peygamber gibi Allah inancını/tevhidi tanıtmak, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak anlamında herkesle diyalojik ilişkiye girmeyi bize emretmektedir. Yoksa Kur'an'ın ve onun uygulayıcı olan Hz. Peygamberin günümüzdeki anlamıyla bizleri dinlerarası diyaloga girmeye teşvik ettiğini hatta bunu bize emrettiğini söylemek hem Kur'an'a hem de Hz. Peygambere haksızlık etmek olacaktır. Dahası böyle bir yorumun, günümüz Müslümanlarını da yanlış yönlendirme ihtimali oldukça yüksektir. Yazar kitabının 20-41 sayfaları arasında diyalogun ne olduğu, ne olmaması ve sözde faydalarıyla ilgili çeşitli yazarlara atıfta bulunarak bazı bilgiler vermekte ancak bunları değerlendirmeye tabii tutmadığından buradaki görüşlere aynen katıldığını düşünmekteyiz. Bu noktada sayın yazarı Hz. Peygamberin ve Kur'an'ın ifade ettiği bu görüşler bağlamında mı bizleri diğer din mensuplarıyla diyaloga girmeye teşvik ettiğini yeniden sorgulamasını tavsiye ediyoruz. Nitekim sayın yazar s.54 ve devam eden sayfalarda Kur'an ayetlerine atıfta bulunarak Kur'an'ın Müslümanları İslami tebliğ için diğer din mensuplarıyla iyi ilişkiler kurmaya davet ettiğini ifade etmektedir ki biz de bu sözlere aynen katılıyoruz. Çünkü baştan beri vurgulamaya çalıştığımız en temel husus, Kur'an'ın öğretisinin ve onun uygulayıcısı olan Hz. Pey-

gamberin günümüzdeki kullanılan anlamda –muhababı tanıyıp bilme, karşılıklı olarak dinleme, öğretme, öğrenme ve gelişip değişme anlamında- değil, tevhide çağırma ve iyiliği emredip kötülüğü sakındırma anlamında diğer din mensuplarıyla hatta herhangi bir dine tabi olmayanlarla iyi ilişkiler kurmuş olduğudur. Nitekim yazar da s. 65’de mubahale ayetiyle ilgili bilgi verirken Hz. Peygamberin Necranlı din adamlarıyla olan diyalogunda onları yanlış itikatlarını düzeltmeye çalışarak onlara kendi mesajını tebliğ ettiğinin altını çizmektedir. Bu oldukça doğru bir tespittir. Bundan dolayı bu ayet günümüzdeki dinlerarası diyaloga dayanak olarak da kullanılmamalıdır. Çünkü bu ayette diyalog yok. Bu ayette muhababı yanlış olduğuna ikna etmek ve ikna olmayınca da onları karşılıklı lanetleşmeye çağırarak suretiyle yanlış olduklarını onlara zorla kabul ettirmek vardır. Dahası Hz. Peygamber mescidinde onlarla tartışırken onların inançlarının da doğru olabileceğini hiçbir şekilde aklından geçirmemiş aksine onlara kendi inancının doğruluğunu onların inançlarının ise yanlışlığını kabul ettirmeye çalışmıştır.

Yine yazar s. 21’de benzer tür mallar üreten firmaların mallarını pazarlarken birbirleriyle kavga etmemeleri gibi benzer mesajlara sahip çeşitli dinleri temsil eden dini cemaatlerin de birbirlerini kötülemeden ve karalamadan kendilerini anlatmalarını önermektedir. Bu öneri aynı din içindeki farklı cemaatlerle ilgili yapılırsa buna gönülden katıldığımızı ifade etmek isteriz. Ancak bu sayın yazarın ifade ettiği gibi çeşitli dinleri temsil eden cemaatlerle ilgili ileri sürülürse o zaman şu soru otomatik olarak ortaya çıkmaktadır: “Müslümanlarla diğer din mensuplarının sahip olduğu mesaj benzer mi?” Veya diğer bir deyişle Müslümanları sahip olduğu mesajla diğer dinlerin mesajları ne kadar birbirleriyle benzeşmektedir? Örneğin Hıristiyanlarla Müslümanlar aynı Tanrıya mı inanmaktadır? Bu sorulara sağlıklı yanıt vermek için öteki dinler hakkında en azından asgari olarak bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Son soruya sayın Aydüz ve diyalog konusunda onun gibi düşünenler evet diye yanıt

vermektedir. Çünkü onlara göre Müslüman ve Hıristiyanlar aynı Tanrıya inandıklarından onlar ateizme yani inançsızlığa karşı işbirliği yapmalıdır (s.211). Yine s. 212’de sayın Aydüz Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanların “Ehli Kitap olarak bir Allah’a inandığı ve O’na ibadet ettiğini” iddia etmektedir. Acaba gerçekten Müslümanların inandığı Allah ile Hıristiyanların inandığı Tanrı bir ve aynı mıdır? Bilindiği üzere İslam’da mutlak bir tevhit vardır. Yani İslam’ın Tanrısı hiçbir şekilde bedenleşerek yeryüzüne gelen ve beşer hayatı yaşayan bir ilah değildir. Halbuki Hıristiyan inancına göre Tanrı, Adem’in işlediği ve nesilden nesile tevarüs ederek gelen asli günahı ortadan kaldırmak için İsa’nın şahsında gökten yeryüzüne gelmiş ve beşer hayatı yaşamış bir ilahdır. Şimdi bu durumda Müslüman ve Hıristiyanların aynı Tanrıya inandığı nasıl iddia edilir doğrusu anlamakta güçlük çekiyoruz. Dahası diyelim ki bu tür bir Tanrı inancına sahip bir Hıristiyan’la bir Müslüman inançsızlığa karşı birlikte mücadele ediyor. Bir inançsız gel Müslüman ol dedik o da bu teklifi kabul etmedi. Bu sefer ona gel Hıristiyan mı ol diyeceğiz? Yukarıdaki gibi bir tanrı inancına sahip olmakla olmamak arasında İslam kelamı açısından herhangi bir fark var mı? Bu soruların yanıtını okuyucuya bırakıyoruz... Ayrıca yazar s. 33’de “Bir Allah’a inananların; hayat, adalet, hürriyet, kardeşlik uğrunda çalışmak suretiyle dinlerin dünyada önemli rol oynayacağını ispat edebileceğini” ifade etmektedir. Bu ifadeye katılıyoruz. Ancak yazara sormak istiyoruz günümüzde kendileriyle dinlerarası diyalog adı altında ilişkiye girilen Amerika ve Avrupa’daki Hıristiyanlar gerçekte bir Allah’a mı inanmaktadır? Veya diğer bir ifadeyle kendileriyle her fırsatta diyalog kurulmaya çalışılan Katolik din adamları ve teologları acaba bir Allah’a mı inanmaktadır? Dahası yazar benzer yanılığa bütün dinlerin temelde aynı olduğu ve Yahudilik ve Hıristiyanlığın da aslında İslam dini olduğunu ifade ettiği s. 53’de de düşmektedir. Eğer yazar dinin tek olduğunu, günümüzdeki Yahudiliğin Hz. Musa ve Hıristiyanlığın da Hz. İsa tarafından kurulmuş dinler olmadığını bilseydi herhalde böyle bir yargıda bulunmazdı. Bu tür hatalara düşülme riskini ortadan kaldırmak için

dinlerarası diyalog konusunda kalem oynatacak ve söz söyleyecek olanların en azından temel dinler tarihi formasyonuna sahip olması gerektiğini düşünüyoruz. Ancak bunu söylerken dinler tarihçi olmayanların bu konuda söz söyleme ve yazı yazma hakkı olmadığını ima etmek istemiyoruz. Kanaatimize göre herkes kendi uzmanlık alana göre konu ele alıp değerlendirir ve disiplinler arası işbirliği olursa bu gibi konularda okuyucu için çok daha verimli eserler ortaya konabilir. Bu çerçevede bir tefsir uzmanı olan Davut Aydüz eğer kendini sadece kendi alanıyla sınırlayıp Kur'an'ın dini ötekiyle ilgili verilerinin tarihsel süreçte Müslüman müfessirler tarafından nasıl yorumlandığını ve "diyalog çağı" olarak adlandırılan günümüzde ise çağın gereklerine göre ilgili verilerin tekrar yorumlanabilip yorumlanamayacağı veya nasıl yorumlanabileceğini sorgulamış olsaydı hem dinlerarası diyaloga hem de diyalog konusuyla ilgilenen araştırmacılara bir Müslüman dinler teolojisi oluşturma yolunda oldukça yardımcı olmuş olurdu.

Yazar eserini bir plan çerçevesinde kaleme almadığı için zaman zaman birbirine zıt ifadelere yer vermektedir. Örneğin yukarıda ifade ettiğimiz gibi s. 27'de diyalogun doğrudan veya dolaylı olarak tebliğ vasıtası olamayacağını ifade ederken s. 54 ve devamında İslam mesajını en güzel bir şekilde muhataba sunmak için onunla iyi ilişkiler kurulması gerektiği ifade edilmektedir. Yine yazar s. 212'de "Ehli Kitap olarak birbirimizi kendi dinimize çevirme gayreti içinde olmamalıyız" gibi hem daha önceki ifadeleriyle çelişen hem de oldukça düşündürücü bir iddia da bulunmaktadır. Acaba yazar bunu ifade ederken İslam'ın tebliğ ve Hıristiyanlığın da misyonerlik üzerine kurulan dinler olduğu gerçeğini nasıl göz ardı etmektedir? Yine acaba yazara göre diyalog, tebliği ve misyonerliği iptal ederek onların yerine mi geçmiştir? Örneğin yazar eğer dinlerarası diyalog konusunda öncü rol oynayan Roma Katolik Kilisesi ve Dünya Kilseler Birliğinin diyalog çalışmalarına ve dokümanlarına bakmış olsaydı onların, diyalogu Hıristiyan mesajını hiçbir ayırım yapmaksızın Hı-

ristiyan olmayanlara daha etkili ve verimli bir şekilde sunmak için yeni bir misyonerlik yöntemi olarak gündeme taşıdıklarının altını çizerek vurguladıklarını görürdük. Şimdi söz konusu bu kiliselerin diyalog adı altında Müslümanları Hıristiyanlaştırmaya çalıştıkları bir durumda bir Müslüman'ın dahası İslam dini konusunda yetkin bir bilim adamının Ehli Kitap olan Hıristiyanları İslam dinine kazandırma gibi bir çaba içinde olmamalıyız anlamına gelecek bir argüman ileri sürmesi herhalde kastı aşan bir durum olsa gerek. Yine yazar s.218'de Katolik Kilisesinin II. Vatikan Konsili'nde İslam'ı "gerçekten bir selamet ve necat yolu" olarak beyan ettiği gibi oldukça gerçek dışı bir ifadeye yer vermektedir. Eğer yazar konsil kararlarına özellikle de *Nostra Aetate*'ye veya en azından bu kararları inceleme konusu yapan eserlere bakmış olsaydı bu kararlarda "İslam" kelimesinin hiçbir şekilde geçmediğini hatta İslam'ın Yahudi-Hıristiyan geleneğinden bağımsız bir din olduğunu ima dahi edecek bir ifadeye dahi yer verilmediğini rahatlıkla görürdük. Nitekim sayın yazar s.344'de bu iddiasının tam aksine Ekrem Sarıkçıoğlu'na atıfta bulunarak konsil kararlarında Hıristiyanlık dışındaki dinsel geleneklerin de kendi taraftarları için kurtuluş vasıtaları olabileceği hakkında hiçbir ifade bulunmadığını ifade etmektedir. Kısaca sayın yazar, aşağıda da delilleriyle göreceğimiz üzere kitabını plansız bir şekilde diğer eserlerden nakiller yapmak suretiyle oluşturduğu ve yaptığı nakilleri de değerlendirmeye tabi tutmadığı için farklı yerlerde farklı fikirler sunma durumunda kalmıştır.

Eserdeki akademik yanlışlara geçmeden önce üçüncü bölümde görüşleri ifade edilmeye çalışılan Said Nursi ve Fethullah Gülen'in diyalog görüşleriyle ilgili de birkaç hususu okuyucuya hatırlatmak istiyoruz. Ancak öncelikle şunu ifade edelim ki burada bu iki önde gelen Müslüman düşünürün görüşlerini değerlendirme gibi bir kastımız söz konusu değildir. Biz sadece eğer bu iki mütefekkin görüşlerinin yansız olarak ifade edildikleri bağlamlar dâhilinde değerlendirilmesi gerektiğini okuyucuya hatırlatmak istiyoruz. Örneğin Aydüz s. 217'de Said Nursi'nin Avrupa'daki Hıristiyanlığın gerçek

Hıristiyanlık olmadığını çünkü onun tahrif edilmiş bir din olduğunu, bu tahrif edilmiş dinin daha sonra Hıristiyanlar tarafından ıslah edilmeye çalışıldığını ve bu süreçte de İslamiyet'e daha yakın bir akım olan Protestanlığın ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu durum Hıristiyanlığın nasıl ortaya çıktığı, kurumsallaştığı ve tarihsel süreçte nasıl ve niçin bölünmeler yaşadığı hakkında ilk elden bilgilere sahip olmayan Said Nursi'nin bir tespitidir. Ancak günümüzde bu konularla ilgili ülkemizde yapılmış pek çok çalışma vardır. Örneğin bu çalışmalara göre Hıristiyanlık Hz. İsa tarafından kurulan bir din değil, İsa sonrası dönemde ortaya çıkıp kurumsallaşmış bir dindir. Hz. İsa'da ilk Hıristiyan değildir. Kısaca Hıristiyanlığın orijinali olmadığından tahrifinden de söz etmek mümkün değildir. Said Nursi'nin görüşlerini nakledildiği bölümde bir husus özellikle dikkatimizi çektiği için bunu okuyucuya hatırlatmadan geçemeyeceğiz. S. 213'de sayın Aydıöz, Said Nursi'nin Kur'an'ın Ehli Kitabı dinlerini terk etmeye değil, tevhit çizgisinden sapan itikatlarını düzeltmeye onları çağırdığını ifade etmektedir. Kanaatimizce bu görüş oldukça önemli ve dikkate değerdir. Çünkü Kur'an'a örneğin Nisa suresi 171. ayete baktığımızda Kur'an, Hıristiyanların aşırıya giden inançlarını eleştirerek Hıristiyanlardan bu aşırıya kaçan yani tevhidi bozan inançlarından vazgeçmelerini talep etmektedir.

Sayın Aydıöz, ss. 220–242 arasında da Fethullah Gülen'in diyalog anlayışı ve çalışmalarıyla ilgili bilgiler vermektedir. Bu noktada şu hususu okuyucunun dikkatine sunmak istiyoruz. Biz Fethullah Gülen'in Dinlerarası diyalog adı altında başta Fener Rum Patriği Barthelomeos olmak üzere ülkemizdeki dini azınlık liderleri ve Katolikliğin lideri ve Vatikan devletinin devlet başkanı bir önceki Papa, Papa II. John Paul ile Vatikan'da yaptığı görüşmelerin yanlış olduğunu düşünmüyoruz. Hatta kanaatimize göre muhatabı iyi tanıyarak ve buna göre bir plan yaparak bu gibi dini liderlerle bir araya gelmenin Müslümanlar için gerekli ve faydalı olduğunu düşünüyoruz. Ancak Sayın Gülen'in özellikle Papa II. John Paul ile

Vatikan'da yaptığı görüşmenin muhatabı tanımadan ve hazırlıksız yapılan bir görüşme olduğu Papa'ya verilen ve Aydüz'ün de ss. 240-242'de yayımladığı mektuptan anlıyoruz. Çünkü bu mektubun hemen başında sayın Gülen, Papalık Diyalog konseyinin misyonunun bir parçası olmak için Vatikan'da bulunduğunu, bu misyonun gerçekleşmesini arzu ettiğini ve bu misyonun gerçekleşmesi için Vatikan'a yardımcı olmak istediğini ifade etmektedir. Şüphesiz ki sayın Gülen, bu sözleri söylerken Vatikan'ın dolayısıyla da Katolik Kilisesinin genel misyonu olan Hıristiyanlığı tüm dünyaya yayma misyonuna değil, diyalog misyonuna destek olmak için Vatikan'a geldiğini kastetmişti. Ancak bunu kastederken ne yazık ki Vatikan'ın dolayısıyla da Katolik Kilisesinin diyalog misyonunun aslında genel misyonun bir parçası hatta ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeğini göz ardı etmişti. Durum böyle olunca da mektup farklı kesimler tarafından hem eleştiri konusu yapılmış hem de Sayın Gülen'in niyeti hakkında yakışsız ithamların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Eğer sayın Gülen bu mektubu Papa'ya sunmadan önce Dinlerarası diyalog ve Hıristiyanlık uzmanlarına danışmış olsaydı böyle bir olumsuzluğa yol açılmamış olurdu.

Ayrıca sayın Aydüz, ss. 237-240 arasında Dinlerarası diyalog çalışmaları konusunda sayın Gülen ile yapılan bir röportaja atıfta bulunmaktadır. Bu röportaj bağlamında sayın Gülen, s. 240'da Papa II. John Paul'ün diyalog konusunda hayli istekli olduğunu ve tüm dünyaya diyalog çağrısında bulunduğunu ve kendinin de bu çağrıya cevap verdiğini ifade etmektedir. Ancak bunu söylerken sayın Gülen, diyaloga bu kadar önem veren Papa'nın, söz konusu kitabının "Muhammed" adı altında İslam'a tahsis ettiği bölümünde Hıristiyan Tanrı doktrini ve inkarnasyon/tenleşme doktrinini reddettiğinden dolayı İslam'ın Tanrı doktrinini eleştirdiğini göz ardı etmektedir. "Eski ve Yeni Ahit geleneğinin mirasını oluşturan Tanrı'nın kendi kendini vahyetmesi zenginliği İslam'da kesinlikle bir kenara bırakılmıştır. İslam'da Tanrı dünyanın dışında olan yüce bir varlıktır. O Kraldır, asla insanla beraber olan (*Immanuel*) değildir. İslam,

bir kefarete dini değildir. Onda çarmıha ve yeniden dirilmeye yer yoktur. İsa sadece bir peygamber olarak zikredilir. Kefarete trajedisi hiç yoktur. Bu sebepten dolayı İslam'ın sadece teolojisi değil aynı zamanda antropolojisi de Hıristiyanlıktan oldukça farklılık gösterir".² Bu hususu burada zikretmemizin nedeni resmi Hıristiyan kurumlarının özellikle de Katolik Kilisesinin diyalog konusundaki söylemleriyle ilgili değerlendirme yapacak Müslümanların sadece tek bir sözden veya söylemden yola çıkarak değil, bir bütün halinde söz konusu söz veya söylemleri değerlendirmeye tabi tutmaları gerektiğini dikkate sunmaktır.

Yazarın bu çalışması, diyalog konusunda yazılmış makale ve kitaplardan bazen özetlenerek bazen de olduğu gibi nakiller yapılarak hazırlandığı için özgün bir eser niteliği taşımamaktadır. Dahası yazar, eserini hazırlarken akademik kriterlere fazla dikkat etmemiş ve zaman zaman da bilim ahlakına aykırı davranmıştır. Şimdi birkaç örnek vererek bu iddialarımızı okuyucunun gözleri önüne sermeye çalışalım. Sayın Aydın eserinin IV. bölümünü büyük ölçüde dinlerarası diyalog konusunda yıllarca araştırmalar yapan ve doktora çalışması hazırlayan Mustafa Alıcı'nın *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim Işığında İslam-Hıristiyan Diyalogu*³ adlı doktora tezinden aşmıştır. Aydın, s.19'da "Geniş manada diyalog..." diye başlayan diyalog tanımını Alıcı'dan olduğu gibi nakletmiş ve kaynak dahi göstermemiştir (krş, Alıcı, s. 19). S. 25'de "diyalog aynı zamanda bir misyonerlik faaliyeti de olamaz... diye başlayan bölümde s. 27'ye kadar olduğu gibi italikleriyle birlikte Alıcı, s. 28-29'dan nakledilmiştir. Burada yazar Alıcı'nın esirine atıfta bulundum diye kendini savunabilir. Ancak yazarın da çok iyi bildiği gibi doğrudan

² Pope John Paul II, *Crossing the Threshold of Hope* (London: Jonathan Cape, 1994), s.93.

³ Alıcı'nın söz konusu bu doktora tezi (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001) Aydın'ın kitabından sonra *Müslüman-Hıristiyan Diyalogu* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2005) adı altında yayımlanmıştır. Aydın'ın çalışmasıyla Alıcı'nın karşılaştırmasını yaparken doktora tezini esas aldık ancak okuyucunun kolayca ulaşması için sayfa numaralarını basılı eserden verdik.

nakiller akademik usullere göre tırnak içinde verilmelidir. Bir tefsirci olan Aydüz, s. 81’de Kur’an-ı Kerim’de anlatılan peygamberlerin ümmetleriyle karşılaşmaları... diye başlayan ve devam eden paragrafları da Alıcı, s. 333-334’den olduğu gibi almış ancak kaynak olarak Alıcı’yı değil de Alıcı’nın kullandığı İdris Şengül’ü vermiştir. Dahası burada Alıcı’dan yaklaşık 3 sayfa doğrudan alıntı yaptıktan sonra s. 83’de Alıcı’yı dipnot vermiştir. Aydüz, ss. 269–273 arasında da başlıklarıyla ve dipnotlarıyla birlikte olduğu gibi Alıcı, ss. 57-63’de olduğu gibi nakletmiştir. Yine s. 276–280 arasında yer alan faydalı bir diyalog olabilmesi için gerekli şartlarda en sonunda kaynak zikredilse de italikleriyle birlikte olduğu gibi Alıcı, ss. 22-24’den nakledilmiştir. Dahası bir tefsirci olan sayın Aydüz’ün, Müslümanları Müslüman olmayanlarla diyaloga girmeye teşvik eden nedenleri zikrettiği ss. 286–293 arasında da olduğu gibi başlıkları ve kaynaklarıyla birlikte Alıcı, ss. 365–378 arasından bazı yerler çıkarılarak italikleriyle birlikte olduğu gibi nakletmesi de oldukça düşündürücüdür. Yine ss. 296-298’de Alıcı, ss. 283-386’dan olduğu gibi nakledilmiştir. Müslüman-Hıristiyan Problemlerinin yer aldığı ss. 331–334 arası da kaynak gösterilmesine rağmen Alıcı, ss. 312-315’den italikleriyle birlikte doğrudan aşırılmıştır. Yine Dinlerarası diyalogun problemleri/engelleri başlığı da Alıcı, ss. 66-68’den doğrudan nakledilmiştir.

Sayın Aydüz sadece Alıcı’nın eserinden yaptığı nakillerde bu akademik yanlışlığı yapmamış kullandığı hemen hemen tüm kaynaklardan aldığı bilgileri bazen doğrudan alarak dolaylı alıyormuş gibi referansta bulunmuş, bazen dipnotlarıyla birlikte kendine maletmiş, bazen birkaç ifadeyi değiştirerek vermiş bazen de ifadelerde herhangi bir değişiklik yapmadan özetlemiştir. Şimdi bu durumu belgelendirmek için bazı örnekler verelim. Aydüz, ss. 28–33 arasındaki dinlerarası diyalogun fayda ve meyvelerini 11. dipnotunda referansta bulunduğu Bekir Karlığa’dan nakletmektedir. Aydüz, s. 130’da “Gayrimüslimlerle Yapılan Zimmet Sözleşmesi” bölümünü ve devam eden başlıklar s. 158’e kadar başlıkları ve kay-

naklarıyla birlikte Orhan Atalay'ın *Doğu ve Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama* adlı eserinden özetleyerek ve Atalay'ın bazı ifadelerini değiştirerek nakletmektedir (krş, Atalay, s. 406 ve devamı). Yine Medine Vesikası ile ilgili ss. 159–169 arasında verilen bilgiler de dipnotlarıyla birlikte Atalay, ss. 375-394'den bazı yerler çıkarılarak olduğu gibi nakledilmiştir. S. 169'daki sonuç bölümü de yazarın dipnot olarak gösterdiği Mehmet Aydın ve Ö. Harman'dan özetlenerek ifadelerde herhangi bir değişiklik yapılmadan alınmıştır.

Sayın Aydüz'ün "İslam Tarihinde Diyalog Örnekleri" diye başlayan bölümde naklettiği bilgiler de büyük ölçüde zaman zaman referans olarak gösterdiği Levent Öztürk'ün *Asr-ı Saadet'ten Haçlı Seferlerine Kadar İslam Toplumunda Hıristiyanlar* (1998) adlı eserinden özetlenerek olduğu gibi nakledilmiştir. Örneğin, s. 175'de "İslamiyet tarih sahnesinde görülen bu zulüm..." diye başlayan paragraf olduğu gibi Öztürk, s. 471'den nakledilmiştir. Yine, s. 180'deki "özet olarak şunları söyleyebiliriz..." paragrafı; s. 181'de "İslamiyet,..." diye başlayan ve devam eden paragraflar Öztürk, ss. 261-263'den bazı ifadeler atlanarak dipnotlarıyla birlikte (bkz. Dipnot 170) nakledilmiştir. Yine sayın Aydüz, ss. 183–187 arasını da 172. dipnotunda kaynak olarak kullandığı Levent Öztürk'ün makalesinden ifadelerde hiçbir değişiklik yapmadan olduğu gibi blok halinde aşırmıştır. Dahası sayın yazar kullandığı kaynaklardan blok halinde nakiller yapmakla yetinmemiş ss. 189-193'ü Öztürk'ün kitap ve makalesinden özetlemiş ve Öztürk'ün kullandığı kaynakları da kendi görmüş gibi dipnotunda zikretmiştir (krş, Öztürk, ss. 375–318). Ss. 201–205 arası da yazarın 193 ve 196. dipnotlarında referans gösterdiği Süreyya Şahin'in eserlerinden ilgili yazarın ifadeleriyle aynen aktarılmıştır. Yine ss. 313–331 arasında sayın yazar Katolik Kilisesini diyaloga sevk eden nedenleri de 264. dipnotunda kaynak olarak gösterdiği Suat Yıldırım'ın makalesinden ifadelerde herhangi bir değişiklik yapmadan sanki kendi ifadeleriymiş gibi bazı paragrafları çıkararak blok halinde nakletmiştir. İfade ettiğimiz bu örnekler yaza-

rın eserini kaleme alırken kullandığı kaynaklardaki ifadeleri bazen blok halinde bazen de özetleyerek hatta zaman zaman kaynaklarıyla birlikte kendine mal ederek naklettiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Yazarın bu eserinin araştırma değil de başka eserlerden yapılan nakillerle oluşturulmuş bir derleme olduğunu gösteren bir başka kanıtta dipnot gösterme sistemidir. Bu konuda birkaç örneği okuyucunun dikkatine sunmak istiyoruz: Daha önce kaynak olarak kullandığını zikretmediği eserleri, geçtiği yerlerde sanki daha önce ilgili esere atıfta bulunulmuş gibi kısaltılarak verilmiştir. Örneğin, s.74, 29. dipnot Bediüzzaman Said Nursi, age, II, 1944 diye verilmektedir. Bu eser daha önce zikredilmediği için okuyucu Said Nursi'nin hangi eserine atıfta bulunulduğunu bilme şansına sahip değildir. Yine s. 342, dipnot 267'de Şaban Kuzgun, Misyonerlik, s.59 diye bir bilgi verilmekte ancak bu eser daha önce geçmediği gibi kaynakçada da bu esere yer verilmemektedir. Haddi zatında bildiğimiz kadarıyla Şaban Kuzgun'un misyonerlikle ilgili müstakil bir kitabı da yoktur. Bir diğer örnek ise ss. 204-208 arasında Osmanlı Devleti'nde diyalog ile ilgili bilgi verilirken atıfta bulunulan 196, 197, 198 ve 199 nolu dipnotlardır. İlgili dipnotlarda zikredilen kaynaklardan hiçbiri bibliyografyada zikredilmediği gibi verilen bilgilerin çoğu da atıfta bulunulan kaynaklardan neredeyse aynen aktarılmıştır. Kitapta bu tarz pek çok dipnot hatası bulmak mümkündür. Kanaatimize göre bu olumsuzluğun muhtemel nedeni yazarın ilgili eserlere bizzat bakmak yerine naklettiği eserlerin kaynaklarını kullanmış olmasıdır.

Sonuç olarak, Davut Aydüz'ün kaleme aldığı *Tarih Boyunca Dinlerarası Diyalog* adlı kitapla ilgili yaptığımız bu tespitler açıkça şunu ortaya koymaktadır. Dinler ve kültürler arası diyalogun artık bir gereklilik haline geldiği günümüz dünyasında bu konuda yapılacak üstün körü çalışmaların diyaloga katkı değil zarar getireceği ortadadır. Çünkü Dinlerarası diyalog konusunda okuyucuyu yanlış ve taraflı olarak bilgilendiren eserler, diyalogun gerçek tabiatının

anlaşılmasını engellediği gibi onun bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılmasına da yol açar. İşte sayın Aydüz'ün bu kitabı böyle bir tehlikeyi barındırdığı için diyalog konusuyla ilgilenen okuyuculara bu kitabı referans almamaları salık verilmektedir. Temsilin tebliğ-den daha önemli olduğunu ısrarla vurgulayan Aydüz'ün bu kitabının, başka eserlerden kotarılarak nasıl kitap yazılacağına en güzel örneklerinden birini temsil ettiğini düşünüyoruz.

Mahmut AYDIN

(Doç. Dr. OMÜ. İlahiyat Fak. Dinler Tarihi Öğr. Üyesi)

